साहित्यकार भद्रसिंह बुढाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधार्थी

भुवनेश्वर शर्मा
परीक्षा रोल नं. : ९६१००१७
त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-५५-२८-९८
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके

२०६८

शोधनिर्देशक
गिरीराज पौडेल
विभागीय प्रमुख

साहित्यकार भद्रसिंह बुढाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधार्थी
भुवनेश्वर शर्मा
परीक्षा रोल नं. : ९६१००१७
त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-५५-२८-९८
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके
२०६७

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका छात्र भुवनेश्वर शर्माले यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत 'साहित्यकार भद्रसिंह बुढाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन' नामक शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । अत्यन्त मेहनतका साथ तयार गरिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अत : यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग समक्ष सिफारि स गर्दछु ।

मिति- २०६८।

शोधनिर्देशक
गिरीराज पौडेल
विभागीय प्रमुख
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली शिक्षण विभाग
नेपालगन्ज

स्वीकृति-पत्र

स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका विद्यार्थी भुवनेश्वर शर्मा द्वारा यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत 'साहित्यकार भद्रसिंह बुढाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन' नामक शोधकार्यलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर तह उपाधिका निम्ति स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. अध्यक्ष- श्री गिरिराज पौडेल, विभागीय प्रमुख ''''''

२. सदस्य- श्री बाह्य परीक्षक ''''''

३. सदस्य- श्री गिरीराज पौडेल शोधनिर्देशक ''''''

मिति- २०६८।

कृतज्ञता-ज्ञापन

"साहित्यकार भद्रसिंह बुढाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन" शीर्षकको शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रोवर्षको दशौंपत्रको प्रयोजनका लागि श्रद्धेय गुरु. गिरीराज पौडेलज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हूँ । आफ्नो कार्यव्यस्तताका बीचमा पनि यो शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा सदा प्रेमपूर्वक निर्देशन तथा अमूल्य सुझाव प्रदान गर्नुहुने मिष्ठभाषी गुरुप्रति म मेरो जीवन यस धर्तीमा रहँदाको दिनसम्म ऋणी रहनेछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा शोध गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर प्रदान गरी आवश्यक प्रक्रिया पुऱ्याई सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु विभागीय प्रमुख गिरीराज पौडेलज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सल्लाह, सुझाव दिनु हुने गुरु डम्बरबहादुर पुनज्यू प्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

मेरो अध्ययन अगाडि बढाउन सधै आर्शीवाद दिइरहने बुबा स्व. मन्त्रिका प्रसाद उपाध्याय र आमा दीपकुमारी उपाध्याय प्रति ऋणी छु । मेरो अध्ययनका क्रममा हरपाइला पाइलामा सहयोग गर्ने मेरो जीवन सङ्गिनी भुवनेश्वरी शर्माप्रति कृतज्ञ छु । आफ्ना बालसुलभ चाहनालाई थाँती राखेर बाबालाई पढाएर ठूलो मान्छे बनाउने सपना बोक्ने मेरा अबोध छोरी चुनिशा शर्मा, छोरा किरण शर्मा र शिशिर शर्मापनि धन्यवादका पात्र छन् । त्यसैगरी शोधपत्र छिटोछरितो र शुद्ध रुपमा टङ्कण गरी सहयोग गर्नु हुने न्यू लुम्बिनी पुस्तक पसल, नेपालगन्जका सञ्चालक सबिन लुईटेललाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मुल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, नेपाली विभागसमक्ष पेश गर्दछु ।

२०६८।

भुवनेश्वर शर्मा
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली विभाग
नेपालगन्ज, बाँके
२०६७

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद
शोधपरिचय

		पृष्ठ संख्या
१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३	विषय परिचय	१
१.४	समस्या कथन	२
१.५	शोधपत्रका उद्देश्यहरु	२
१.६	अध्ययनको औचित्य र महत्व	२
१.७	पूर्व कार्यको समीक्षा	३
१.८	शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.९	शोधविधि	५
१.१०	शोधपत्रको रूपरेखा	५

दोस्रो परिच्छेद
कविता तथा खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप

२.१	कविताको सैद्धान्तिक स्वरूप	७
२.१.१	कविताको परिभाषा	७
२.१.१.१	पूर्वीय चिन्तकका दृष्टिमा कविता	८
२.१.१.२	पाश्चात्य चिन्तकका दृष्टिमा कविता	९
२.१.१.३	नेपाली चिन्तकका दृष्टिमा कविता	१०
२.१.२	कविताको विशेष स्वरूप	११
२.१.२.१	शीर्षक	१२
२.१.२.२	संरचना	१३
२.१.२.२.१	आन्तरिक संरचना	१३
२.१.२.२.२	बाह्य संरचना	१३
२.१.२.३	लय विधान	१३
२.१.२.४	भाषाशैली	१४
२.१.२.५	कथनपद्धति	१४

२.१.२.५.१	कवि प्रौढोक्ति	१४
२.१.२.५.२	कविनिवद्ध वक्त प्रौढोक्ति	१४
२.१.२.६	केन्द्रीय भावविधान (उद्देश्य)	१५
२.१.२.७	सन्दर्भगत तत्व	१५
२.१.२.८	व्यन्जना विधान	१६
२.१.२.९	बिम्ब, विधान र अलङ्कार	१६
२.१.३	कविताको विधागत स्वरूप	१६
२.१.३.१	लघुतर रूप	१७
२.१.३.२	लघुत्तम रूप	१७
२.१.२.३	मझौला रूप	१८
२.१.२.४	वृहत रूप	१८
२.१.३.५	वृहत र वृहत्तम रूप	१८
२.१.४	नेपाली कविताको विकासक्रम	१८
२.१.४.१	काल विभाजन	१९
२.२	खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप	२६
२.२.१	खण्डकाव्यको परिचय	२६
२.२.२	खण्डकाव्यको परिभाषा	२६
२.२.३	खण्डकाव्यको तत्वहरू	२७
२.२.३.१	कथावस्तु	२८
२.२.३.२	चरित्र	२८
२.२.३.३	परिवेश (देशाकाल र वातावरण)	२८
२.२.३.४	भाव विधान	२८
२.२.३.५	लय विधान	२८
२.२.३.६	अलङ्कार विधान	२९
२.२.३.७	बिम्ब प्रतीक विधान	२९
२.२.३.८	भाषाशैली	२९
२.२.३.९	कथन पद्वति	२९
२.२.३.१०	उद्देश्य	३०
२.२.४	खण्डकाव्यको विकासक्रम	३०
२.२.४.१	प्राथमिक काल	३०
२.२.४.२	माध्यमिक काल	३०
२.२.४.३	आधुनिक काल	३१
२.२.४.३.१	परिस्कारबादी धारा	३१
२.२.४.३.२	स्वच्छदन्ताबादी धारा	३१

२.२.४.३.३ प्रयोगवादी धारा ३२
२.२.४.३.४ समसामायिकबादी धारा ३२

परिच्छेद ३

भद्रसिंह बुढा मगर (भद्र भास्वर) को जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१	जीवनी	३३
३.१.१	पारीवारिक पृष्ठभूमि	३३
३.१.२	वाल्यकाल	३४
३.१.३	शिक्षादीक्षा	३५
३.१.४	विवाह र दाम्पत्य जीवन	३७
३.१.५	पारिवारीक अवस्था	३७
३.१.६	आर्थीक अवस्था	३७
३.१.७	संस्थागत संलग्नता	३८
३.१.८	बसाइँसराई	३८
३.१.९	सम्मान पुरस्कार	३९
३.१.१०	प्रेरणा र प्रभाव	३९
३.२	व्यक्तित्व	४०
३.२.१	शारीरिक व्यक्तित्व	४०
३.२.२	सामाजिक व्यक्तित्व	४०
३.२.३	शैक्षिक व्यक्तित्व	४१
३.२.४	साहित्यिक व्यक्तित्व	४२
३.२.४.१	कवि भद्र भास्वर	४२
३.२.४.२	गीतकार भद्र भास्वर	४२
३.२.४.३	कथाकार भद्र भास्वर	४३
३.२.४.४	निबन्धकार भद्र भास्वर	४३
३.२.५	जीवन दर्शन	४३

परिच्छेद ४

साहित्यकार भद्र भास्वरका कृतिको वर्गीकरण र विश्लेषण

४.१	भद्र भास्वरका कविताको वर्गीकरण	४६
४.१.१	विषयबस्तुका आधारमा	४६
४.१.१.१	समाजिक कविता	४६
४.१.१.२	नारीवादी कविता	४७

४.१.१.३	मानवताबादी कविता	४७
४.१.१.४	राष्ट्रवादी कविता	४७
४.१.१.५	प्रकृतिप्रधान कविता	४८
४.१.१.६	प्रगतिबादी कविता	४८
४.२	कन्दराको कथा खण्डकाव्यको अध्ययन र विश्लेषण	४९
४.२.१	कथावस्तु	४९
४.२.२	पात्र	५१
४.२.३	उद्देश्य	५२
४.२.४	परिवेश	५३
४.२.५	भाषाशैली	५३
४.२.६	कथनपद्दति	५४
४.२.७	अलङ्कार विधान	५४
४.२.८	लयविधान	५६
४.२.९	शीर्षक चयन	५७
४.२.१०	निष्कर्ष	५८
४.३	भावनाको संगम गीत, गजल र कविता संग्रहको विश्लेषण	५८
४.३.१	बिषयवस्तुका आधारमा	५८
४.३.१.१	भावनाको संगममा पाइने समाजिकता	५९
४.३.१.२	भावनाको संगममा पाइने नारीबादी स्वर	६०
४.३.१.३	भावनाको संगममा पाइने मानवताबादी	६१
४.३.१.४	भावनाको संगममा पाइने राष्ट्रवादी स्वर	६३
४.३.१.५	भावनाको संगममा पाइने प्रकृति चित्रण	६३
४.३.१.६	भावनाको संगममा पाइने प्रगतीबादी स्वर	६४
४.३.१.७	भावनाको संगममा पाइने विसङ्गतिबादी स्वर	६५
४.३.२	शैलीका आधारमा	६६
४.३.२.१	भावप्रधान	६६
४.३.२.२	विषयप्रधान	६७
४.३.३	लयका आधारमा	६८
४.३.३.१	गद्य लय	६८
४.३.३.२	पद्य लय	६९
४.३.३.३	गीति लय	६९
४.३.४	साहित्यिकताका आधारमा	७०
४.३.५	शीर्षकको सार्थकता	७९
४.४	आँसुको भावना लघुकाव्यको विश्लेषण	८०

४.४.१	आँसुको भावना लघुकाव्यको विषयवस्तु	८०
४.४.२	आँसुको भावना लघुकाव्यको केन्द्रीय कथ्य	८३
४.४.३	आँसुको भावना लघुकाव्यमा अलङ्कार विधान	८४
४.४.४	आँसुको भावना शीर्षकको सार्थकता	८५

परिच्छेद ५

भद्र भास्वरका कलात्मक प्रवृति, काव्ययात्रा र उल्लेखनीय योगदान

५.१	भद्र भास्वरका काव्यात्मक प्रकृतिको अध्ययन	८६
५.१.१	प्रकृति चित्रण	८६
५.१.२	स्वदेश प्रेम	८७
५.१.३	समाजिक एंवम राजनीतिक विकृति र विसङ्गतीको विरोध	८८
५.१.४	युद्द र अशान्तिको वीरोध	८९
५.१.५	अन्ध परम्पराको विरोध	९०
५.१.६	नैतिक आर्दश प्रति जोड	९०
५.१.७	मानवीय त्रासदीको चित्रण	९१
५.१.८	प्रगतिशील चेतना	९१
५.१.९	मानवताबादी भावना	९२
५.१.१०	भविश्यप्रति आशावादी	९३
५.२	भद्र भास्वरको साहित्यिक यात्राको अध्ययन	९४
५.२.१	अनौपचारीक साहित्यिक यात्रा	९४
५.२.२	औपचारीक आहित्यिक यात्रा	९५
५.२.२.१	पूर्वार्द्ध चरण	९५
५.२.२.२	उत्तरार्द्ध चरण	९७
५.३	नेपाली कविताको विकासक्रममा भद्र भास्वरको स्थान	९७
५.४	नेपाली काव्य क्षेत्रमा भद्र भास्वरले दिएको योगदान र मूल्याङ्कन	१०१

परिच्छेद ६

उपसंहार १०३

सन्दर्भग्रन्थसूची

सङ्क्षेपीकरण-सूची

सङ्क्षेपीकृत शब्द	साङ्केतिक अर्थ
चौं.स.	चौंथो सस्करण
छैं.स.	छैंटौं सस्करण
त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
द्वि.स.	द्वितीय संस्करण
ने.रा.प्र.प.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पाँ.स.	पाँचौ संस्करण
पृ.स.	पृष्ठ सङ्ख्या
बि.स.	विक्रम संम्वत
सा.प्र.	साभ्का प्रकाशन
दो.स.	दोस्रो संस्करण
डा.	डाक्टर
ने.ग.	नेपालगन्ज
गा.वि.स.	गाँउ विकास समिति
नि.मा.वि.	निम्नमाध्यामिक विद्यालय
एस.एल.सी.	स्कुल लिभिङ् सर्टिफिकेट
वी.ए.	व्याचलर अफ आर्टस
उ.मा.वि.	उच्च माध्यामिक विद्यालय
जे.टी.ए.	जुनिएर टेक्नीकल असिस्टेन्ट
म.ब.क्या.	महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
अ.ने.रा.स्व.वि.यु	अखिल नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन